

BARTÓK ISTVÁN

„...akiktől a legtöbbet merítettem...”

Esterházy Pál a Szeplőtelen Fogantatásról

Esterházy Pál jelentőségét Szűz Mária kultuszában tömören összefoglalja a következő mondat: „Egész életét végigkísérik a Mária-tisztelet reprezentatív megnyilvánulásai, melyeknek háttérében Mária szolgálatának középkori gondolata mellett jól felismerhető a kultuszforma ellenreformációs, rekatolizációs jellege is.”¹ Ezen belül különleges helyet foglal el Mária titulussai közül a Szeplőtelen Szűz tisztelete. Az első templomot, amelyet Esterházy építtetett, a kismartoni vár templomát az ő védelmébe ajánlotta. Az általa állíttatott Immaculata-szobrok közül a legnevezetesebb a fraknoi és a nagyszombati.

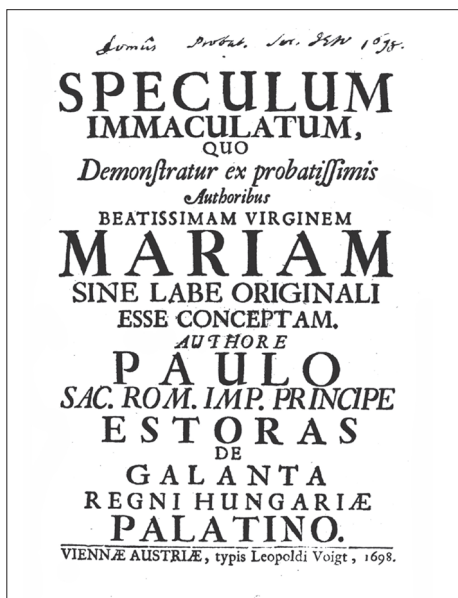
Több alapítványt is tett a Szeplőtelen Fogantatás tanának terjesztését elősegítendő. 500 forintot ajánlott fel azoknak a bécsi teológushallgatónak a jutalmazására, akik a legmeggyőzőbben bizonyítják a tételt. A nagyszombati egyetem javára létrehozott alapítvány a Szeplőtelen Fogantatás ünnepének méltó megtartását kívánta elősegíteni, beleértve az ezt dicsőítő szentbeszédek kiadását is. A pozsonyi és a soproni gimnáziumban letett 1000 forint pedig azt a célt szolgálta, hogy az ünnepen elmondandó imádságokat kinyomtassák.²

Irodalomtörténeti szempontból különösen fontosak Esterházynek a Mária-tisztelethez kapcsolódó munkái. Ismeretes olyan összegzés, mely szerint „Szűz Máriának rajongó tisztelője volt, 11 művet írt róla-neki, ebből 4 a szeplőtelen fogantatással foglalkozik”.³ Jóllehet a legfontosabb magyar nyelvű kötetek bemutatása terén számottevő eredmények születtek, a teljes életmű bibliográfiai feldolgozása, az egyes tételek pontos jellemzése még várat magára. Ez alkalommal a Mária-tisztelethez kapcsolódva arról a latin nyelvű munkájáról szövegek röviden, amelyik egész biztosan létezik, több kiadásban is tanulmányozható, és minden kétséget kizáróan a Szeplőtelen Fogantatással foglalkozik.

1 ESTERHÁZY 1690. 9.

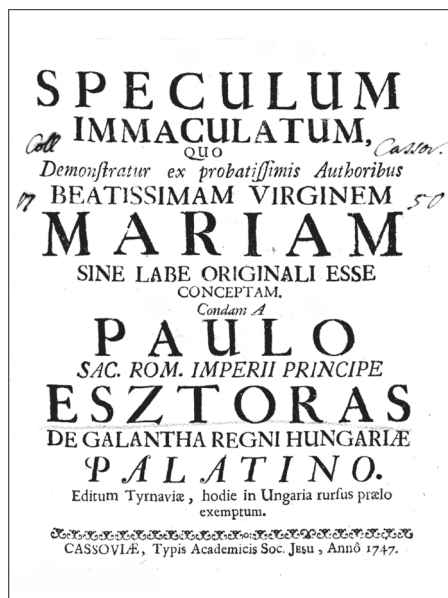
2 MOHL Adolf: *Herceg Esterházy Pál nádorispán, a magyar Mária-leventék példaképe*. Életrajz. h. n. [Sopron], 1924. 27–31.

3 KŐSZEGHY Péter: *Esterházy Pál*. MAMŰL II. 420.

1. kép

A Speculum első kiadásának címlapja.
Wien, 1698

2. kép

A Speculum második kiadásának címlapja. Kassa, 1747

1.

A röviden *Speculum*ként említhető mű teljes címe magyarul: *Szeplőtelen tükör, amely a legmegbízhatóbb szerzők alapján megmutatja, hogy a Boldogságos Szűz Mária az eredendő bűn nélkül fogantatott*. Először Bécsben jelent meg, Leopold Voigt nyomdájában, 1698-ban. Esterházy Pál „authorként” szerepel a címlapon.⁴ Ismert második kiadása Kassán látott napvilágot, változatlan tartalommal, 1747-ben. (1–2. kép) Ezután ugyanott többször is újranyomták, egyetemi disputációk téziseihez csatolva. Több kassai kiadványban is hivatkoznak egy példányból ismeretlen nagyszombati megjelenésre is. A disputációkra még visszatérek.

A *Speculum*ról a szakirodalomban túl sokat nem lehet olvasni. Érdemi mondandója az elsők között Dudek Jánosnak volt, a *Szeplőtelen Fogantatás* dogmája kihirdetésének ötvenedik évfordulójára megjelent kötetben. Régi

4 *Speculum Immaculatum, quo demonstratur ex probatissimis authoribus Beatissimam Virginem Mariam sine labe originali esse conceptam, authore Paulo Sac. Rom. Imp. Principe Estoras de Galanta, Regni Hungariae Palatino*. Viennae Austriae, typis Leopoldi Voigt, 1698. RMK III. 4080. A régebbi szakirodalomban az első megjelenést 1670-re teszik. Ez már csak azért sem lehetséges, mert legfőbb forrása (ld. később) először egy negyedszázaddal ez után jelent meg.

irodalmunkat áttekintő tanulmányában a tan megjelenését elsősorban a magyar nyelvű szövegekben vizsgálja, így Esterházy művét csak röviden érinti: „Esterházy Pál nádor szakmunkát írt a szeplőtelen fogantatásról: Speculum [...]. Úgy látszik, a külföldre való tekintetből latinul írta. A 186 oldalas dolgozat e világi férfiúnál szokatlan theologiai jártasságot árul el, aki, mint újabban Gladstone s más angol államférfiak, országos gondjai mellett is talált időt vallásával foglalkozni. Általában Szent Tamásra támaszkodik s logikus főnek bizonyul.”⁵ Ennek alapján került a későbbi szakirodalomba a Speculumról: „Dogmatikus mű, mely a boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatását bizonyítja, jórészt idegen szerzők nyomán; azonban annyira alaposan, hogy jeles dogmatikusunk, Dudek szerint a mű most is igen jónak mondható.”⁶

A legrészletesebben Angyal Endre szól a műről német nyelvű Esterházy-tanulmányában. Megemlíti néhányat a hivatkozott források közül, röviden ismerteti a Szeplőtelen Fogantatás vitatott teológiai problémáit. A munka egészét a későiskolasztika jellemző alkotásaként méltatja. Barokk sajtósággént értékeli az újkori és a középkori eszmevilág együttesét: keverednek a racionális elemek és az érzelmi meghatározottság, az emberi értelem és az isteni megnyilatkoztatás, a kritikus szemlélet és a hit a csodákban, az egyházi szaktekintélyek feltétlen tisztelete. A csodahit hangsúlyozása kissé túlzottnak tűnik ahhoz a képest, amilyen kevés szó esik a műben ilyesmikről.⁷ Angyal Endre egyik-másik pontatlan megállapítása sajnálatos módon tovább öröklődött a későbbi német és magyar nyelvű szakirodalomban.⁸

Mielőtt az Esterházy Pál neve alatt megjelent munka felépítésére térnék, érdemes egy pillantást vetni arra, hogyan illeszkedik a mű a Szeplőtelen Fogantatás körüli vitákba. A tételt IX. Pius pápa 1854. december 8-án definiálta dogmaként: „kijelentjük, kihirdetjük és meghatározzuk, hogy az a tan, amely azt tartja, hogy a Boldogságos Szűz Mária fogantatásának első pillanatában, a mindenható Isten egyedülálló kegyelméből és kiváltságából, az emberi nem

5 DUDEK János dr.: *Immaculata a magyar irodalomban*. In: A Szent István Társulat 1904. évi Emlékkönyve. Bp., 1904. 12–73; 41.

6 MOHL: i. m. (2. j.) 52.

7 Andreas ANGAL: *Fürst Paul Esterházy (1635–1713)*. Südostdeutsche Forschungen, 4 (1939) 2. füzet. 339–370. A *Speculum*ról: 356–358.

8 „Das Werk besteht aus dreizehn Kapiteln und behandelt zuerst die Aussagen des Thomas von Aquin, die für den Lehrsatz sprechen. [...] Für das heutige Denken ist es eigenartig, einen Lehrsatz mit Wundern zu beweisen, die Scholastik des 17. Jh.s nimmt jedoch daran keinen Anstoß.” Uo. 357–358. Vö. „In diesem aus 13 Kapiteln bestehenden dogmatischen Werke behandelt Esterházy auf Grund einschlägiger Arbeiten der Großen Scholastiker des Mittelalters die Frage der Unbefleckten Empfängnis Mariä.” Karl SEMMELWEIS: *Die gedruckten Werke des Palatins Paul Esterházy (1635–1713)*. Burgenländische Heimatblätter, 23 (1961) 1. füzet. 32–42; 38. „[Esterházy] 1698-ban kiadott egyik művében 13 fejezetben, skolasztikus alapon latin nyelven tárgyalja Mária szeplőtelen fogantatását, s a tételeket különböző csodákkal bizonyítja.” KNAPP-TÜSKÉS: i. m. (1. j.) 8.

Üdvözítőjének, Jézus Krisztusnak érdemeire való tekintettel, az áteredő bűnnek minden szennyétől eleve megőrizve mentes volt: Istentől való kinyilatkoztatás, és ezért erősen és állhatatosan kell hinnie minden hívőnek”.⁹

A dogma kihirdetését évszázados viták előzték meg. A Szeplőtelen Fogantatás mellett érvelő okfejtések jellegzetes vonulata Aquinói Szent Tamás tekintélyére hivatkozva próbálja bizonyítani a tétel igazságát. Ez azért igen nehéz vállalkozás, mert Tamás több helyen is tagadja a Szeplőtelen Fogantatást. Világosan megfogalmazza, hogy Mária életének első pillanatában, azaz fogantatásakor még nem lehetett mentes az eredendő bűntől. Ez a kiváltság ugyanis egyedül Krisztusnak adatott meg, ebben senkivel nem osztozhat, még az Istenszülő Máriával sem. A megszentelő kegyelem folytán Mária csak később, magzati állapotában szabadult meg az eredendő bűn terhétől, hogy születésekor már valóban szeplőtelenül jelenhessen meg ezen a világon.

Tamásra hivatkozva kétféleképpen igyekeztek bizonyítani, hogy a „Doctor Angelicus” minden ellenkező kijelentése ellenére igenis híve volt a Szeplőtelen Fogantatásnak. Egyrészt az ezt kinyilvánító állításaira hivatkozva, amelyekről azonban kiderült, hogy a legrégebbi kéziratokban nincsenek benne, tehát utólagos betoldások a tétel igazolására.

Bonyolultabb feladat a hitelesnek tekinthető szövegek alapján érvelni Tamással a Szeplőtelen Fogantatás mellett. Ezt többen is megtették, mozgósítva a skolasztikus logika teljes eszköztárát, feloldani igyekezték az ellentmondásokat. E virtuóz szellemi konstrukciók módszereinek és tartalmának vizsgálata a hittudományra tartozik.¹⁰

Teológiai problémák elmélyült boncolgatása nélkül is megállapítható, hogy Esterházy munkája legnagyobbbrészt a Szent Tamás tekintélyére építő törekvésekhez kapcsolódik. Mivel a fentebb hivatkozott említéseken kívül a *Speculum*-ról sok szó nem esett, a magyar irodalomtörténet számára elsődleges a filológiai alapvetés: a források azonosítása. Ezek ismeretében nyílhat lehetőség annak mérlegelésére, hogy a mű hogyan tükrözi Esterházy teológiai felfogását: mintáinak alkotó feldolgozásával juttatja kifejeződésre elképzeléseit, vagy a szövegek felhasználásából pusztán arra lehet következtetni, hogy egyetértett tartalmukkal. A „szövegek felhasználásának” jelentését már előljáróban pontosíthatom: az Esterházy neve alatt megjelent munka – egy-két apró különbségtől eltekintve – két kortárs teológiai értekezés egy-egy részének betűhű kiadása.

9 Idézi TÖRÖK József: *A Szeplőtelen Fogantatás dogmájának története*. Vigilia, 70 (2005) 532–535, 535.

10 Mindezekről részletesebben DEÁK Viktória Hedvig: „Mária, aki anyja méhében megtisztult az eredeti bűntől”. Aquinói Szent Tamás Mária eredeti bűntől való mentességéről. Vigilia, 70 (2005) 536–545.

2.

A *Speculum* két fő részből áll, ezeket ajánlás, előszó és a legfontosabb források katalógusa előzi meg. A kötetet tartalomjegyzék zárja. Esterházy ajánlása Szűz Máriához szól. Illő alázattal mentegetőzik, amiért most teológus színében tünteti fel magát. Hiszen immár negyvenöt éve harci zajban, trombitaharsogás és dobpergés közepette telik élete. Ha ilyen hosszú időn keresztül csak csatákban forgolódott, az ellenség vérét ontotta, és nem fogott tollat a kezébe, hogyan is merészelhet most emelkedett vitákba kapcsolódni?¹¹

A gondolatmenet folytatásában már közelít a források kérdéséhez. A vallási ügyekben jól ismert fordulattal hárítja el a meggondolatlanság vádját: ő maga semmit sem talált ki, hanem csakis a legmegbízhatóbb szerzőkből merített, minden változtatás nélkül.¹² Az olvasónak címzett előszóban konkrétumokat is említ: elsődleges kútfőként Caelestinus Sfondratust és Guilielmus Henrixet nevezi meg.¹³

Az előszó után felsorolja a legfontosabb egyháztanítókat és teológusokat, akikre a könyvben hivatkozás történik. A tételes névsor 16 nevet tartalmaz az egyházatyáktól a kortársakig, majd az „és még sokan mások” kitétellel zárul. Úgy tűnik, ez a kötet egyetlen önállóan szerkesztett lapja, ugyanis a forrásokban ilyen áttekintés nincs. Annál sajnálatosabb, hogy a 16 névből 6 helytelenül szerepel, amint a jegyzetben látható.¹⁴ Ezeket a hibákat a későbbi kiadá-

11 „Quid enim: Theologum agam? qui a quadraginta quinque jam annis non nisi inter tubarum clangores, ac timpanorum sonitus, tormentorumque bellicorum tonitrua, gladiosque educatus, ac versatus arma tractavi hostium tincta sanguine; subtiles controversias tractem? qui tot annorum spatiis literarium ne in manus quidem acceperim calamum.” ESTERHÁZY: i. m. (4. j.) 2v.

12 „Ut vero nil temere in hac quaestione tam difficili proprio solummodo ex capite quidpiam adstruxisse videar, probatissimorum Virorum sententias Immaculatam Tuam o Virgo Beatissima! Conceptionem defendentium ulla absque mutatione, aut additamento apposui, ex quibus tam Authorum gravitas, quam assertionis veritas elucescat.” Uo. 3r.

13 „[...] ad humillimas Gratiarum actiones, eidem quoque me adstringam, ut vero in re tam ardua tutiorem sequar viam, Authorum gravissimorum appono sententias ad verbum descriptas, quas inter singularem dant informationem Eminentissimus Caelestinus Sfondratus Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalis, ac Guilielmus Henrix, Ordinis Sancti Francisci Theologus eximius, ex quibus quam plurima desumpsi, ubi facile colligere licebit, nihil temere aut sine consideratione assertum esse.” Uo. 4v–5r.

14 „Catalogus Doctorum Ecclesiae, et Theologorum pro immaculatae B. V. Conceptione demonstranda in hoc libro citatorum.

S. Augustinus Episcopus
S. Joannes Damascenus
S. Anselmus Episcopus
S. Dominicus
S. Thomas de Aquino
Scotus Doctor Subtilis
Joannes de Chan Theologus

3. kép

Benedictus Fariat: Caelestinus Sfondratus portré-metszete Lodovico David festménye alapján. 1695

INNOCENTIA VINDICATA,

IN QUA GRAVISSIMIS ARGUMENTIS

Ex S. Thoma petitis

ostenditur,

ANGELICVM DOCTOREM

PRO IMMACULATO CONCEPTU

DEIPARÆ

Sensisse & Scripsisse.

PARS PRIOR THEOLOGICA.

Authore

ILLVSTRISSIMO S. R. I. PRINCIPE

ET ABBATE S. GALLI

COELESTINO SFONDRATI

Liber S. Joann. Bapt. ab Euang. a. 1. p. 1. 1. 1.

Typis Ejusdem Monasterij S. GALLI. Anno M. DC. XCV.

Excudebat Jacobus Müller.

4. kép

Az Innocentia vindicata első kiadása első, teologikus részének címlapja. St. Gallen, 1695

sokban sem javították. Az egyetlen szakirodalmi tétel, amelyik idéz a nevekből, ugyancsak a hibás alakokat közli.

A bevezető részek után következik a munka két fő egysége. A terjedelme-sebb *Pars Prima* 154 lap, a *Pars Secunda* ennek mintegy ötöde, 31 lap.¹⁵ Az első résznek nincs összefoglaló címe, 11 *Paragraphus*-ra, azaz fejezetre tagolódik, a Szeplőtelen Fogantatáshoz kapcsolódó egy-egy problémakört boncolgatva. Az egyes fejezeteket *Summariák* vezetnek be, amelyek rövid pontokban, tézisszerűen foglalják össze a továbbiakban kifejtendő lényegét. A legrövidebb summá-zat 3, a leghosszabb 18 pontból áll.

Bernardus de Bussis [helyesen: Bustis]

Joannes Bromiardus Dominicanus

Julianus Toletanus Theologiae Doctor

Beatus Ludovicus Benramus [helyesen: Beltramus]

Hieronym. Catarinus Archi-Ep. Compsanus [helyesen: Ambrosius]

Armandus de Bello Viso [helyesen: de Bellovisu]

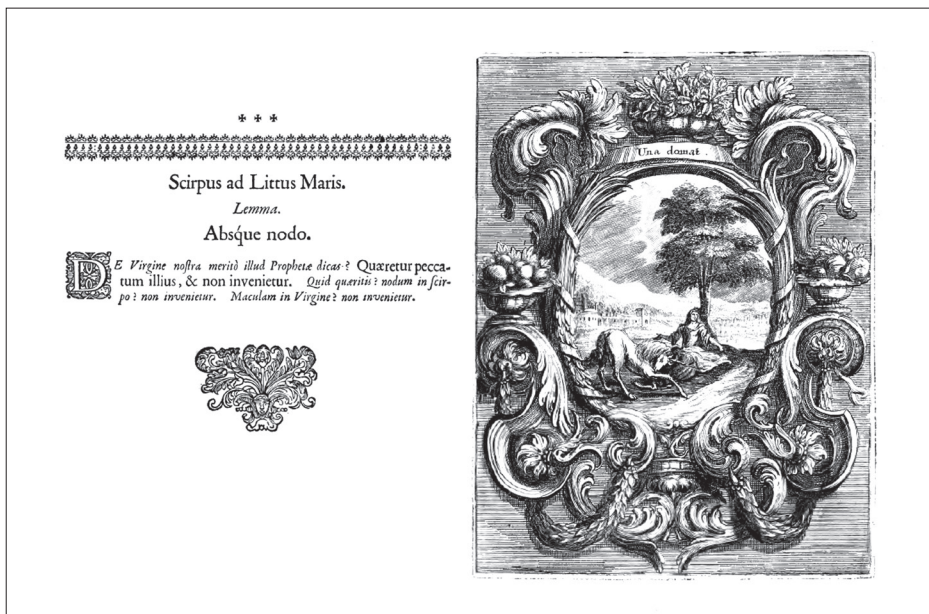
Caelestinus Sfondratus S. R. Eccl. Cardinal.

Guilielmus Henrix Franciscanus [helyesen: Herincx]

Vincentius Jusinianus [helyesen: Justinianus]

Et adhuc plurimorum aliorum." Uo. 5v.

15 Uo. 1–154, 155–186.

5. kép

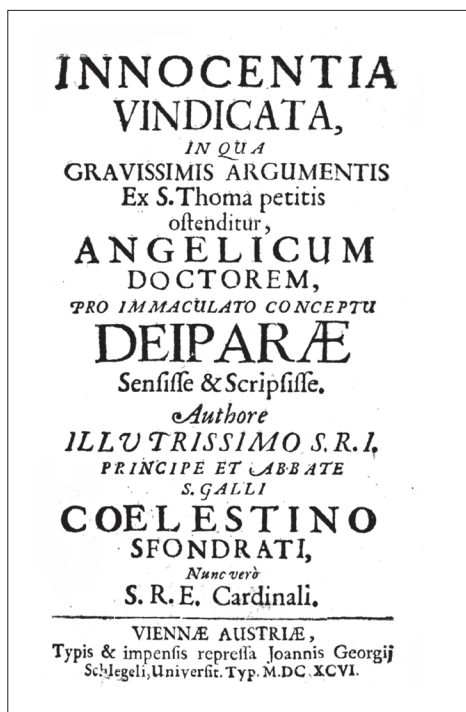
A Szeplőtelen Szűzhöz kapcsolódó lemma és embléma az *Innocentia vindicata* második, szimbolikus részében

Az első rész forrását nem nehéz megtalálni: elegendő az elsőként hivatkozott tekintély, Caelestinus Sfondratus munkásságának utánanézni. A híres olasz teológus (Celestino Sfondrati, 1644–1696) Esterházy fiatalabb kortársa. (3. kép) A salzburgi egyetemen kánonjogot tanított. Magas egyházi tisztségeket viselt: Novara érseke, a Szent Gallen-i bencés apátság főapátja volt. Először itt jelent meg, 1695-ben (4. kép) Az *Innocentia vindicata*, azaz *A megvédelmezett ártatlanság*, amelyben – amint az a címlapon is olvasható – Szent Tamástól vett igen súlyos érvekkel bizonyítja, hogy a „Doctor Angelicus” igenis az Istenszülő szeplőtelen fogantatása mellett foglalt állást, gondolatban és írásban egyaránt.¹⁶

Az első kiadás a művészettörténészek érdeklődését is felkeltette. Az idézett cím ugyanis csak a kötet első felére vonatkozik, ez a *Pars Theologica*. Ezt követi a második rész, a *Pars Posterior*, a *Symbolica*. Ebben az oldalpár bal oldalán olvasható a szöveg (Lemma), a jobb oldalán pedig a szöveghez kapcsolódó emblémák grafikai ábrázolása látható, összesen 46.¹⁷ (5. kép)

16 *Innocentia vindicata, in qua gravissimis argumentis ex S. Thoma petitis ostenditur, Anglicum Doctorem pro immaculato conceptu Deiparae Sensisse & Scripsisse*. Typis [...] Monasterii S. Galli, Anno 1695. Excudebat Jacobus MÜLLER.

17 Vö. Werner VOGLER: *Emblematics and Theology. The Function of the Emblem in Coelestine*

6. kép

Az Innocentia vindicata második kiadásának címlapja, amely már az emblémák nélkül jelent meg. Wien, 1696

Közeledve időben és térben Esterházyhoz: Sfondratus munkája a következő évben, 1696-ban Bécsben is megjelent, de ez a redakció már csak az első részt tartalmazta.¹⁸ (6. kép) Két évvel ez után látott napvilágot, ugyancsak Bécsben Esterházy *Speculum*. Az első részt összevetve Sfondratus *Pars Theologicá*jával, bárki meggyőződhet róla, hogy nem túlzás betűhű kiadásról beszélni. Nemcsak a fejezetcímek és a *Summariák* pontjai egyeznek meg, hanem maga a szöveg is. Egyetlen eltérés: a záró fejezet, a XI. § utolsó pontját Esterházy nem közölte. Az eredetiben ez a 7. pont, a *Peroratio Auctoris*. Kár volt elhagyni, ugyanis Sfondratus itt fogalmazza meg a legvilágosabban az általa is képviselt törekvés célját és eredményeit. Teszi ezt a következőképpen: „Az eddigiekben megfeleltünk mindazokra az állításokra és érvekre, amelyeket Szent Tamásra hivatkozva fordítottak a Szűz ellen.

Munkánkban megmutattuk, hogy a

Szűz nem vádlott, és Tamás sem vádló, így mindkettőjük ártatlanságát bebizonyítottuk. A Szűz ügyét semmi sem veszélyeztette annyira, mint a Doctor Angelicus oly sokszor előrángatott tekintélye. Mert ki ne keveredne gyanúba, ha Tamás a vádlója? Én tehát arra törekedtem, hogy a Szűz becsületét, amire olyan súlyos vádaskodások és állítások terhe nehezedett, megmentsem ettől a veszélytől. Hitem benne, hogy győzni fogunk, ha Tamás nem a szembenálló táborhoz tartozik; hiszen mások az ellenségeink, akik vagy nem látnak tisztán, vagy a képességeikkel van baj, ezért könnyen alul fognak maradni a vitában. Győztünk tehát: Tamás nemcsak hogy nem ellenségünk, hanem egyenesen a barátunk.”¹⁹

Sfondrati's Innocentia Vindicata. Emblematica, 8 (1994[1996]) 133–148.

18 *Innocentia vindicata* [...]. Viennae Austriae, Typis & impensis repressa Joannis Georgij Schlegeli, Universit. Typ. 1696.

19 „Hactenus omnia Testimonia & Argumenta, quae ex S. Thoma Virgini opponebantur, respondimus; eademque opera nec Virginem ream esse ostendimus, nec Thomam accusatorem, sicque utriusque Innocentiam liberavimus. Et vero nulla re magis periclitabatur

Sfondratus munkája 1732-ben Nagyszombatban is megjelent, egy, a témához kapcsolódó disputációhoz csatolva. A kiadvány élén áll a disputáns, Engelmayer Sámuel ajánlása az esztergomi érsekség előljáróinak, majd 20 teológiai tézise. Ezek után következik Sfondratus műve. Ez a kiadás annyiival teljesebb az Esterházyénál, hogy közli Sfondratus előszavát és a XI. § Esterházy által kihagyott 7. pontját, a *Peroratio Auctoris*.²⁰

A munka időszerűségét látszik alátámasztani egy modern latin-cseh kiadás.²¹

A *Speculum* második részének van összefoglaló címe. Ez egy kérdés: *Va-
jon az Istenszülő Szűz viselte-e az ere-
dendő bűn terhét?*²² A válaszok a kér-
désre 4 paragrafusban következnek. Mindezek forrását könnyen megtalál-
hatjuk, ha az Esterházy előszavában
másodikként megnevezett szaktekin-
télyt keressük. Guilielmus Henrix nevű teológus ugyan nincs, de van Herincx

7. kép

Richard Collin: Guilielmus Herincx
portréja. Rézmetszet Hieronymus van
Orley festménye nyomán,
1678–1694 között

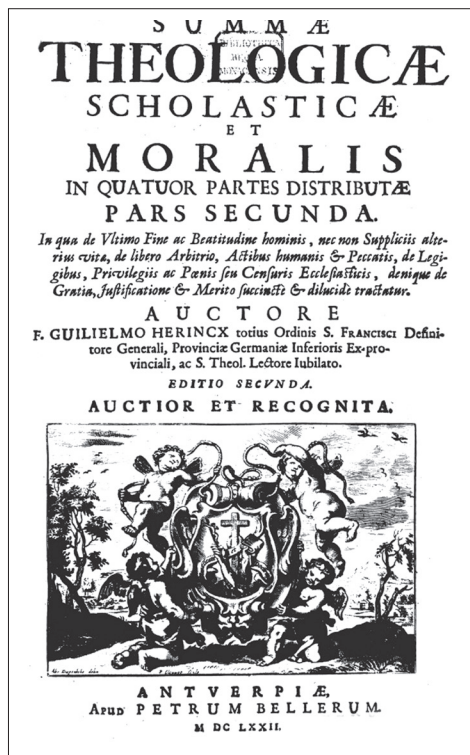
(Willem Herincx, 1621–1678), németalföldi ferences szerzetes, a leuveni egyete-
men teológiát adott elő. (7. kép) Ugyancsak Esterházy kortársa. Roppant teológi-
ai összefoglalója négy kötetben összegzi mondandóját. Szempontunkból a má-
sodik kötetet érdemes közelebbről megnézni. Összesen 4 *Tractatus*ból áll, a

Virginis causa, quam toties jactata Doctoris Angelici Auctoritate; quis enim suspectam non haberet, Thoma accusante? Ergo eum animum intendi, ut Virginis pudorem tam gravi indicio et testimonio laborantem, periculo absolverem; credebam enim jam triumphatum esse, si in alienis Castris Thomas non staret; quippe aliis hostibus aut obscuris, aut imbecillibus, & ideo facile casuris. Vicimus ergo, Thomam non solum non hoste, sed etiam amico.” Uo. 206.

20 *Innocentia vindicata Deiparae sine labe originali conceptae argumentis e S. Thoma petititis [...] Coelestinus Sfondratus [...] auditoribus oblata, dum in [...] Univ. Tyrn. [...] theses de virtutibus theologicis publice propugnaret Samuel Engelmayer praeside Antonio Mindszenti. Tyrnaviae, Typ. Acad. 1732. (Praefatio: 1–18, I–XI. §: 19–364, Index Paragraphorum. Peroratio Auctoris: 363–364.)*

21 *Innocentia vindicata, in qua gravissimis argumentis ex S. Thoma petititis ostenditur, angelicum doctorem pro immaculato conceptu Deiparae Sensisse & Scripsisse – Obhájení nevinnosti, které nejpádnějšími argumenty vzatými ze sv. Tomáše ukazuje, že andělský doktor myslel a psal pro neposkvrněné početi bohorodičky, ford. Tereza KREKULOVÁ. Praha, 1993.*

22 *Quaestio. An B. Virgo Deipara contraxerit Originale Peccatum? ESTERHÁZY: i. m. (4. j.) 155.*

8. kép

Herincx teológiai összefoglalója második kötetének címlapja. Antwerpen, 1672

hogy ő is a Szeplőtelen Fogantatás híve. A második paragrafus a kérdést érintő egyházi dekrétumok felsorolása. A harmadik a leghosszabb, a könyv második részének nagyjából a fele. Amellett érvel, hogy a Boldogságos Szűz már fogantatásakor mentes volt az eredendő bűntől. Ennek bizonyítása során a legfőbb tekintély – a ferences szerzőnél nem meglepő módon – Duns Scotus. A negyedik fejezet az ősbűn átöröklődésének teológiai problémáit fejtegeti.

traktátusok *Disputatiók*ra, a disputációk *Quaestiók*ra, a kérdések *Paraphusok*ra oszlanak. A második traktátus a szabad akarat, az emberi cselekvés és a bűnök problémaköreit taglalja. Ennek hatodik disputációja szól az eredendő bűnről, ezen belül is a negyedik kérdés: *Vajon az Istenszülő Szűz viselte-e az eredendő bűn terhét?*²³ (8. kép)

Az első paragrafusban a szerző áttekinti a vita történetét. Ennek legterjedelmesebb részét a következőképpen indokolja: „Tamás doktor véleményét részletesebben meg kell vizsgálnunk, mivel sok tomista még ma is meg van győződve róla, hogy Tamás elutasítja a Szeplőtelen Fogantatást. Látnivaló, hogy nem győznek eleget fáradozni mesterük dicsősége érdekében, akit – úgy vélik – okvetlenül, mindenféleképpen szembe kell fordítaniuk az egyház ma hangoztatott, az igazságnak megfelelő álláspontjával.”²⁴ A folytatásból kitűnik: Szent Tamást helyesen értelmezve nem lehet kétséges,

23 *Summa Theologica Scholasticae et Moralis in Quatuor Partes distributae. Pars Secunda. In qua de Ultimo Fine ac Beatitudine hominis, nec non Suppliciis alterius vitae, de libero Arbitrio, Actibus humanis et Peccatis, de Legibus, Privilegiis ac Poenis seu Censuris Ecclesiasticis, denique de Gratia, Justificatione et Merito succinte et dilucide tractatur. Editio secunda, auctior et recognita. Antverpiae, apud Petrum Bellerum, 1672. Disputatio Sexta: De Peccato Originali, 171–195; Quaestio IV: An B. Virgo Deipara contraxerit Originale Peccatum?, 179–189.*

24 „Mens D. Thomae paulo uberius indaganda; eo quod multi Thomistae, etiam hoc tempore, pro comperto habeant ipsum absolute stare a parte Immaculatae Conceptioni adversa: qui non videntur hac in parte satis laborare pro gloria sui Magistri, quem utique in veram ac hodie Ecclesiasticam sententiam omni modo trahere deberent.” Uo. 180. In: ESTERHÁZY: i. m. (4. j.) 156–157.

Akárcsak Sfondratus esetében, itt is a Herincx-szöveg lényegében változatlan utánközlése történik. Az Esterházy-féle kiadványban ezúttal egyetlen pont sem marad el a forrás törzsszövegéből, csak a margináliák. Herincx a lapszámon néhány szóban összefoglalja egy-egy szakasz lényegét, és ezeket a tömör összegzéseket sorszámozza. A *Speculumban* közölt *Quaestió*ban az eredetiben 30-tól 62-ig sorakoznak a tételek, mintegy vázlatát adva az előadottaknak. Esterházy ezeket elhagyja.

Az Esterházy neve alatt megjelent kötetben a Sfondratus munkáját záró formula²⁵ – „Dicsőség Istennek és tisztelet a Szeplőtelen Szűz Máriának” – a Herincxtől átvett *Quaestio* után jelenik meg.²⁶ Ezt követi a kötet végén a tartalomjegyzék. Az *Index Paragraphorum*, azaz Sfondratus 11 fejezetcíme után megtalálható a *Pars Secunda Quaestiójának* címe és kezdő lapszáma is. A könyvet a *Finis* szó zárja.²⁷

3.

Érdekes volna tudni, hogy Esterházy milyen kiadásokat használt. Fennmaradt könyvtárjegyzékeiben sem Sfondratus, sem Herincx munkái nem szerepelnek.²⁸ Mindazonáltal a fentiek alapján a források mibenlétéhez nem férhet kétség, akárki is illesztette egymás mellé a két szöveget. A mintául szolgáló köteteket illetően túl sok lehetőség nincs, hiszen az utánközlés annyira friss, hogy az eredeti műveknek kevés korábbi kiadásáról tudnak a bibliográfiák. Sfondratus *Innocentia vindicatája* az említett redakciókon kívül (St. Gallen, 1695, Bécs, 1696) a *Speculum* megjelenésének évében, 1698-ban St. Gallenben másodszor is napvilágot látott. A feldolgozott magyarországi könyvjegyzékekben a soproni jezsuita kollégium 1727-ben összeállított katalógusában szerepel a munka.²⁹ Herincx *Summájának* köteteit először

25 „Laus Deo & Honor Immaculae Virgini Mariae.” SFONDRATUS: i. m. (18. j.) 207.

26 ESTERHÁZY: i. m. (4. j.) 186.

27 Uo. 187–188.

28 A fraknoi könyvtárjegyzék: *Catalogus librorum in Arce, et Bibliotheca Frakno repositorum*. Az eredeti kéziratot Iványi Emma találta meg az Országos Levéltárban: MNL OL P 108. R 8. fasc. A № 46. MERÉNYI Lajos 19. századi másolata az OSzK-ban: Fol. Hung. 2149. Ehhez csatolták a kismartoni Esterházy-könyvtár jegyzékének xeroxmásolatát: *Catalogus Bibliothecae ad exigentium Testamenti Principis condam Pauli Eszterházy Venerabili Conventui P. P. Franciscanorum ad S. Michaellem in civitate Kismartonii Sub 16 & 17 [Saeculorum] Mense 7bris Anni 1756. resignatorum, & per manus traditorum*. Kiadva: *Lesestoffe in Westungarn II*. Fraknó: 157–182; Kismarton: 183–192. Vö. ORLOVSZKY Géza: *Esterházy Pál könyvjegyzéke*. In: Zrínyi-dolgozatok. II. Bp., 1985. 125–126; LOSONCI Miklós: *Arcképvázlat Esterházy Pálról*. h. n. [Miskolc], 1995. Esterházy Pál könyvtáráról: 43–49.

29 *Catalogus Librorum Collegij Soproniensis Societatis Jesu Conscriptus Anno 1727*. In: *Lesestoffe in Westungarn II*. 249.

1660-ban, másodszor 1671–1680 között adták ki Antwerpenben. Az Esterházy forrását tartalmazó kötet 1660. évi kiadásából az Esztergomi Hittudományi Főiskola könyvtárában van egy példány, amelyet a címlapján látható kéziratos bejegyzés szerint 1705-ben vettek fel a nagyszombati jezsuita kollégium könyvtári katalógusába.³⁰

Mindkét magyarországi példány a *Speculum* megjelenése után került be a jegyzékekbe, de ez nem jelenti azt, hogy nem lehettek meg már korábban is Sopronban és Nagyszombatban. Mindkét helyen akadhattak olyan jezsuiták, akik Esterházy keze alá dolgoztak, vagy legalábbis ötleteket adtak neki.

Mint már utaltam rá, a *Speculum*ot a 18. században többször is újranyomták. Az említett 1747. évi kassai önálló kiadás után ugyanott különböző disputációkhoz kapcsolódva jelentették meg újra meg újra változatlan formában. Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában 5 ilyen található. Ezek átnézésével fény derül egy-két könyvészeti és irodalomtörténeti összefüggésre.

A nyilvános vita alkalmával kibocsátott, a hallgatóságnak szétosztott kötetek címlapján feltüntetik a jelölt vagy jelöltek témáját, nevét és a vita vezetőjének a személyét. A disputáns előszavát téziseinek felsorolása követi. Ez után olvasható a kapcsolódó munka, az említett kassai kiadványok esetében a *Speculum* 1747. évi editiójának változatlan utánnyomása.

Az egyetlen 1747-re datált disputáció katalogizálásánál valami probléma történhetett. A jelzethez tartozó kötetben ugyanis semmi nem szerepel, ami a katalógus címleírásában megadott jelöltekre és az elnökre, egyáltalán disputációra utalna. A kiadvány az első betűtől – beleértve a címlapot is – az utolsóig pontosan megegyezik az 1747-es önálló editióval; nem lehet más, mint annak egy példánya. Könyvészeti szempontból figyelemreméltó az a kitétel, mely szerint a művet „egykor” Nagyszombatban adták ki. Az viszont rejtély marad, hogy hol lehet megtalálni a katalógus címleírásában szereplő disputációt, azaz a Lökös Ferenc és Farkas Bernát Golyóbis Ambrus elnökletével lezajlott vitája alkalmából kiadott kötetet.³¹

Akárcsak az említett esetben, egy másik, a következő évben keltezett disputáció címlapján is az szerepel, hogy Esterházy Nagyszombatban kiadott *Speculum*át követi „ma” a jelenlegi, újabb editió.³²

30 *Bibliotheca Eruditionis* – Olvasmánytörténeti adatbázisok: <http://www.eruditio.hu>

31 *Speculum immaculatum [...] condam a Paulo [...] Esztoras de Galantha [...] editum Tyrnaviae, hodie in Ungaria rursus praelo exemptum. Centuria theologica ex theologiae universae quatuor l. sententiarum [...] sub praeside Ambrosius Golyóbis [...] propugnata per Franciscum Lökös, Bernardinum Farkas. Cassoviae, Typ. Acad. Soc. Jesu, 1747.*

32 *Speculum immaculatum [...] a Paulo [...] Esztoras de Galantha [...] editum Tyrnaviae, hodie rursus praelo exemptum dum in [...] Universitate Cassoviensi conclusiones ex universa philosophia [...] Joannes Makay [...] AA. LL. et philosoph. baccalaureus [...] propugnaret, praeside R. P. Francis Xav. Esterreicher [...] auditoribus distributum. Cassoviae, Typ. Acad. Soc. Jesu, 1748.*

Egyáltalán nem tűnik valószínűtlennek, hogy *Az egész világon lévő Csudálatos Boldogságos Szűz képei*, a *Mennyei Korona*, a *Boldogságos Szűz Mária Szombatty* és a *Minden Szentek Királynéja* után a *Speculum* is megjelenhetett Nagyszombatban is. A magyar nyelvű munkák után nem ez lenne az egyetlen latin, hiszen ugyanitt látott napvilágot néhány évvel később ugyancsak latinul a *Litaniae de Sanctis Conversis* is. A nagyszombati *Speculum*-kiadást Ján Čaplovič is felvette az 1700 előtt a mai Szlovákia területén megjelent nyomtatványok bibliográfiájába, 1698-ra keltezve.³³ Példányra ő sem tud hivatkozni, forrása Zelliger Alajos említése.³⁴ Az első kassaival egy időben megjelent nagyszombati editióra utal a krakkói jezsuiták könyvtárának az a tétele, amelyik 207027 jelzeten a *Speculum* következő kiadását tartja számon: „Tyrnaviae, Acad. Soc. Jesu, 1747”.³⁵ Jó volna tudni, hogy a „Tyrnaviae” nem elírás-e a „Cassoviae” helyett. Elképzelhető, hogy a kassai címlapon szereplő „Condam [...] editum [...] Tyrnaviae” tévesztette meg a katalógizálót.

Egy 1748. évi kassai kiadás irodalomtörténeti vonatkozása, hogy nemcsak az újranyomott *Speculum*, hanem a vita elnökének személye is kapcsolódik Esterházyhoz.³⁶ „Esterházy művének 1696-os kiadása [*Mennyei korona*] adta az ösztönzést Nedeczky László jezsuitának a Magyarországon és a hozzá kapcsolódó tartományokban található Mária-kegyképek történetét összegző, 1739-ben Kolozsvárott kiadott könyvéhez [*Fontes Gratiarum Marianarum novi et veteres*, Claudiopoli 1739]. A doktori fokozat megszerzése érdekében készített munkát az áhítati célkitűzés mellett kritikai szándék jellemzi: Nedeczky bírálja Esterházyt a legendás elemek és a történeti adatok keveredése, illetőleg az utóbbiak mellőzése miatt. A leírások módszere azonban lényegileg megegyezik Esterházyéval.”³⁷

Az említettekén kívül még két olyan disputáció található az OSzK-ban, amelyek közlik Esterházy *Speculumát*.³⁸

33 *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700, II.* Szerk. Ján ČAPLOVIČ. Martin, 1984. (*Slovenská národná retrospektívna bibliografia, Série A, Kniha Ia*) 2404. tétel, 837. Ez alapján az RMK II. kiegészítése: 1933a.

34 Aloysius ZELLIGER: *Pantheon Tyrnaviense, Bibliographiam continens recensionem operum typis Tyrnaviensibus aa. 1578–1930 editorum.* Tyrnaviae, 1931. 1698, 12. tétel, 42.

35 Biblioteka Naukowa Księży Jezuitów w Krakowie: <http://www.jezuici.krakow.pl/bibl>

36 *Speculum immaculatum [...] dum in [...] Univ. Cassoviensi conclusiones de virtutibus theologicis Melchior Saarossi praeside Ladislao Nedeczky [publice propugnaret] auditoribus distributum.* Cassoviae, Typ. Acad. Soc. Jesu, 1748.

37 ESTERHÁZY 1690. 22.

38 *Speculum immaculatum [...] dum conclusiones ex universa philosophia [...] Josephus Raisz [...] propugnaret, praeside Francis. Xav. Esterreicher [...] auditoribus distributum.* Cassoviae, Typ. Acad. Soc. Jesu, 1748; *Speculum immaculatum [...] dum theses ex quatuor disputantibus logicae [...] propugnandas susceperunt [...] Casparus Liszka, Sebastianus Kis praeside Benedicto Szelej.* Cassoviae, Typ. Acad. Soc. Jesu, 1749.

Amint az eddigiekből kitűnik, Esterházy Pál mint a *Speculum* „authora” legfeljebb a kiadás értelmi szerzőjének tekinthető, sokkal inkább, mint a források alkotó felhasználójának. Egy több évszázados teológiai vitában egy magyar hadvezértől és politikustól természetesen nem is kell elvárni önálló koncepció kidolgozását. Előszavában ő maga is megnevezi legfőbb forrásait, és leszögezi, hogy „minden változtatás nélkül” („ulla absque mutatione”) vette át a Szeplőtelen Fogantatást bizonyító érveket. A magyar művelődéstörténet számára mindenképpen értékelendő annak jelentősége, hogy – Esterházy nevéhez kapcsolva – megjelent egy olyan munka, amelyik két kortárs értekezés alapján újabb kiadásban tette hozzáférhetővé az érvelés egyik jellemző, Szent Tamásra támaszkodó vonulatát. Népszerűségét a későbbi edíciók is bizonyítják. Annak meghatározása, hogy a művek közreadása hogyan illeszkedik a magyarországi teológiai gondolkodás történetébe, az ezzel foglalkozó szaktudomány feladata.